Írta: Andrásfalvy Bertalan
2015. október 13. kedd, 11:54 - Módosítás: 2015. október 15. csütörtök, 07:19

Tájkép és társadalom a Kárpát-medencében

Amióta az ember megjelent a Földön, része a természetnek, a tájnak maga is. Kölcsönösen formálták, formálják és alakítják egymást ma is. Az ember a természetben és a természeti környezetből él, felhasználja azt szükségletei fedezésére, táplálékát, ruházatát, hajlékát, orvosságát és a szép örömét is a közvetlen környezetében keresi, szerzi be, állítja elő, de már kezdettől fogva nemcsak pusztítja, megöli, kivágja a fákat, gyümölcsöket, állatokat, hanem gondoskodni is igyekszik a természet kincseinek, különösen a számára hasznos növényeknek és állatoknak fennmaradásáról, szaporodásáról. Léte nem volt mindig egyenlő a természetgazdagságnak, a biodiverzitásnak a kizsákmányolásával, pusztításával. A legelmaradottabbnak tartott, úgynevezett természeti népek, amelyek szinte a kőkorszak életformáját folytatták egészen a XX. századig, zsákmányolásból, vadászatból, halászatból, növények termésének, gyökereinek, leveleinek, gyümölcseinek gyűjtögetéséből éltek – a köztük kutató etnológusok tanúsága szerint – szerető, testvéri kapcsolatot éreztek környezetük élővilágával, nem pusztították fölöslegesen, csak annyira, amennyire megélhetésükhöz az szükséges volt, és ezért is mintegy engesztelésre kötelezetteknek érezték magukat. Ez az ősi, alázatosnak is nevezhető magatartás mára sem pusztult ki teljesen az emberiség többségéből, mely az Életet tiszteli, és meggyőződéssel hiszi, hogy az Isten a Világot minden ember számára teremtette meg, az emberiséget tápláló földet, vizet, levegőt és az éltető nap sugárzását senki ki nem sajátíthatja a maga kizárólagos hasznára. Mára azonban ezt az eszmét megsemmisítésre ítélték a hatalmasok. Az emberi egyén szabadságára, a másokat kizáró magántulajdon szentségére hivatkozva kevesek kisajátították a Föld nagyobb részét és csillapíthatatlan nyereségvágyból pusztítják a természetet és szegényítik embertársaik tömegét. Ma már a víz, a szél és a napenergia kisajátítása is napirendre került...

A természet és az ember kölcsönösen alakítja egymást, de ma már a táj képe nem a benne élők arcképét jelenti, hanem annak a társdalomnak egészét jellemzi, amelynek a tájban élők is részei. A táj és ember kapcsolata már a tájban élők és a táj felett rendelkező hatalmasok közötti kapcsolattól függ. A történelmi tapasztalat így szól: az ember ott pusztítja természeti

környezetét, ahol a hatalmasok kisajátították maguknak embertársaik elől a természeti kincseket.

A fenti igazságot a Kárpát-medence egy-két meghatározó tájképe változásának bemutatásával bizonyítom. Ennek turisztikai jelentősége is van, hiszen az embert távoli utakra elsősorban a különös tájképek vonzzák.

Immár több mint kétszáz éve a magyarság, Magyarország képéhez, fogalmához úgy tartozik hozzá a puszta, mint Norvégiához a fjordok, Spanyolországhoz a bikaviadalok, Hollandiához a szélmalmok, Egyiptomhoz a piramisok. Nyugat-európai turisták, akik először lépik át nyugati határunkat, akár vonaton, akár gépkocsin érkeznek, egyre nyugtalanabbul várják, hogy megláthassák végre a pusztát. Tőlem is kérdezték már. Csalódottan érkeznek meg Budapestre, mert nem láttak semmit a pusztából. A közelmúltban végzett megkérdezések során a legtöbb Nyugatról jött idegen Magyarországon elsősorban a pusztát akarja látni, ezért kelt útra. Az idegenforgalom emberei igyekeznek kielégíteni ezt az igényüket, elviszik őket a Hortobágyra. Ne csodálkozzunk ezen. Petőfi Sándor költészete nagyban hozzájárult ehhez az elképzeléshez. Nemegyszer a magyarok szabadságszeretetét, a szabadságharcot is összekötik ezzel, a fátlan puszta a magyarság jelképe lett. A külföldi idegenforgalmi propaganda Magyarországról szóló fényképei között feltétlen ott kell legyen néhány kép a Hortobágyról, gémeskúttal, lovakkal és ostorát lengető csikóssal. Egy történelemkönyvben azt olvastam, hogy a magyarok azért telepedtek le a Kárpát-medencében, mert itt az Alföldön az ázsiai végtelen, sík szteppékhez hasonló tájat találtak. Már a XVIII. század végén felvetette néhány tudósunk azt, hogy az Alföld valamikor nem lehetett ennyire fátlan puszta, az a történeti korokban, valamikor a XVI-XVII. században lett ilyen. Szekfű Gyula a török háborúk pusztításának tulajdonította a fátlan puszta kialakulását. Rapaics Raymund még 1919-ben megírta az Alföld növényföldrajzi jellemzésében, hogy a puszta, amint neve is mutatja, pusztulás, pusztítás eredménye, melynek során sűrű településhálózat ritkult meg, és egy sokkal változatosabb, ligetes kultúrtáj vált fátlan legelővé. A puszta a romantika korában, Petőfi Sándor és Nikolaus Lenau költészetével vált híressé Európában. Friedrich Nietzsche az igazi szabad embert az Übermenscht a puszták királyáról, a betyárról mintázta. Mi, amikor az alföldi pusztával dicsekszünk, hasonlót teszünk, mint az a cirkuszos, aki a félkarú indiánt mutogatja a porondon.

A puszta egyik eredeti jelentése: elpusztult falu helye. A Dunántúlon például a puszta uradalmi majort jelent, amelynek helyén a középkorban falu állott. A puszták népe, Illyés Gyula nevezetes könyve az uradalmi cselédek életéről szól, akik a pusztákon, vagyis majorokban laknak cselédházakban, sokszor egyáltalán nem fátlan helyen. Ma már a történeti földrajz, a régészet, a helynévgyűjtés és megmaradt okleveleink adataival is bizonyítható, hogy például Hortobágy területén a középkorban tíznél is több falu osztozott, számos település házainak helyét is megtalálták a legelőkben. Az Alföldön végzett talajtani kutatások is azt mutatják, hogy a XVII. század folyamán elszabadult homok alatt termékeny humuszrétegek vannak. A pusztásodáson két folyamatot is értünk. Egyrészt jelenti a táj pusztulását, a biodiverzitás szegényedését, a kultúrtáj fátlanodását, kopárrá válását, másrész jelenti a kisebb falvak felszámolódását, eltűnését, egy sűrű településhálózat megritkulását, melynek során a falvak népe mezővárosokba költözött és elhagyott, egykor kertekkel, szántókkal, ligetekkel gazdag határát legelőként a mezőváros határához csatolták. Ez a pusztásodás – Kubinyi András és Orosz István kutatásai alapján – már a XIII. század végén oklevelekkel igazolható. Tehát az egykor ármentes szinten virágzó falvak, kertek és szántók helyét elfoglalta a fátlan gyeplegelő; az alacsonyabb, árteres szintek – melyeken hasonlóan gazdag ártéri gazdálkodás folyt halastavakkal, gyümölcsös erdőkkel és káposztás-, zöldségeskertekkel –, elvadult, savanyúfüves, nádas-gyékényes ártéri legelővé váltak sok ezer szarvasmarha téli táplálására.

A XIII. és XIV. század egész Európában nagy gazdasági változásokat hozott. Specializálódó tájak alakultak ki: a dombvidékeken nagy, összefüggő szőlőterületek alakultak ki az azelőtt sokoldalúan gazdálkodó falvak határában, másutt, a földművelésre kevésbé alkalmas tájakon pedig legeltető állattartás. George Duby szerint akkor az angol erdők és lápok peremvidékén

„futott fel” az állattartás az erdők és szántók rovására, Közép-Európában a magas hegyek, az Alpok oldalában pedig megjelentek a Schweighof-ok, az Alm-ok, elsősorban a tehenészetek. A Földközi tenger mellékén, Ibériában, Itáliában, Szicíliában, Apuliában; Kelet-Európa síkjain, hasonlóan a Magyar Alföldhöz, az „árutermelő”, nagyméretű állattartás terjedt ki a földművelés területeire is. Csak az angol történetírás tisztázta, vallotta be, hogy mindez rettenetes erőszakkal történt. A „bekerítésnek” nevezett folyamatban az angol földesúr egyszerűen elkergette jobbágyait földbirtokáról, mert a jobbágyoktól behajtott, kötelező terménytized és egyéb szolgáltatások messze nem jövedelmeztek neki annyit, mint amit e területek legeltetésre való bérbeadásból, elsősorban a birkák gyapjából kaphatott. A Földközi tenger mellékén is hasonlóan mehetett a legelőnek való kisajátítás, de e folyamat jogi lépéseiről, társadalmi következményeiről alig tudunk valamit, amint az Alföld pusztásodásának folyamatáról sem. A magyar törvények ugyanis a XIX. századig szigorúan megtiltották a földesuraknak azt, hogy a jobbágyokat alapos indok nélkül elkergessék telkéről. Tehát nincsenek adatok arról, hogy miként kergették el kis falvaikból a jobbágyokat, de bizonyosra vehetjük, hogy nem önként, jókedvükből költöztek a városokba. Ennek közvetett bizonyítéka az, hogy az ekkor kialakult városok életképtelenek voltak: ha nem jött volna folyamatosan a lakosság „utánpótlása” távoli falvakból, elnéptelenedtek volna. Meglepő a párhuzam: az Ormányság népe, miután az 1767-es úrbéri rendezés során elvesztette a falu határában, a földművelésre alkalmatlan, de sokféle más módon, közösen, tehát osztatlanul használt területeit, határnak mintegy felét, korlátozni kezdte születéseit, egykézésbe kezdett, és gyakorlatilag két évszázad alatt öngyilkos módon kiirtotta magát, amint azt Kiss Géza Ormányság című munkájában, 1937-ben kimutatta. Ahogy Angliában, úgy a magyar Alföldön is megjelenő hatalmas nyájak nem a falvak népének állatállományát jelentették, és többnyire nem is a földbirtokosokét. Angliában a yeoman, tulajdonképpen bérlő-kereskedő-vállalkozó volt az állatok tulajdonosa. Többnyire nálunk sem a földesúr foglalkozott ezzel a „húsárutermeléssel”, hanem az Alföldünkön a „marhás ember”, nemegyszer több tízezer marha tulajdonosa, aki a hízott ökröket hajdúkkal, felbérelt hajcsárokkal hajtatta ki egészen az Atlanti óceán közelében lévő piacokra, és fizetett a földesúrnak (Hofer 2009: 51-65). Csak sejthetjük a részletek ismerete hiányában, hogy a nagyállattartással összefüggő pusztásodás elindítója az a „feudális anarchia” volt, mely még a XIII. század elején alakult ki. Földesurak valóságos hadjáratokat vezettek egymás ellen, elpusztítva az ellenfél falvait is, s ez ellen a király sem tudott hatásosan fellépni. Szabó István, a magyar parasztság történetének egyik legjobb ismerője szerint e harcokban több ember pusztult el, mint a tatárjárásban. IV. Béla próbált erélyesebben fellépni, hogy megfékezze a kiskirályokat, mire azok egy része ellene fordult. Amint Tamás, spalatói esperes, a kor tanúja feljegyezte: Béla király a tatár veszedelem hírére körülhordoztatta a véres kardot, hogy harcba hívja a nemességet, de az urak nem mozdultak, sőt, kívánták is a tatárok jöttét, hogy azok leckéztessék meg a felettük uralkodni, hatalmukat megfékezni kívánó királyt. Ezután behívták Frigyes osztrák herceget, aki Pesten meggyilkoltatta a király leghűbb szövetségesét, a tatárok elől Magyarországra menekült kunok vezérét egész családjával. Ezután a kunok pusztítva elhagyták az országot. Azt hiszem, ha a kunok harcedzett könnyű lovassága ott lett volna Muhinál, az nem végződött volna számunkra olyan gyászosan. Más források is megerősítik, hogy ebben az időben a pártoskodó magyar urak miatt vesztettünk. Például az az angol utazó, aki ebben az időben Batu kán kíséretében volt, leírta, hogy Batu csak azután indította el magyarországi hadjáratát, amint ez a belső viszály tudomására jutott. A pusztásodás tehát mindenképpen a magyar társadalom válságára vezethető vissza. Amíg a kis falvak az állandó belharcok közepette, elsősorban a nyíltabb, sík vidékeken teljesen ki voltak szolgáltatva az

erőszakoskodó csapatoknak, addig a városok nagyobb lakossága önmagában is több védelmet jelenthetett. Így valószínű, szorosan összefügg ezzel az anarchiával a földesurak azon törekvése is, hogy népesebb városokat hozzanak létre, s ezért a mezővárosok lakói több szabadságot kaptak, mint a kis falvak jobbágyai. Ezáltal egyszerre nyerhettek népesebb településeket és a marhatartásra alkalmas legelőket is. Mindenképpen együtt járt ez társadalom meghasonlásával, az ország erejének és népének fogyásával és romlásával, egyben a természeti táj, a biodiverzitás szegényedésével. Az így, szomorúan megszületett, híres magyar marhaexport virágzott a XVIII. század elejéig, és nem szünetelt a hódoltság idején sem, mert a vám bőséges jövedelmet jelentett a törököknek is. A török nem volt érdekelve az Alföld pusztulásában, sem a pusztásodásban, de a kis falvak a hódoltság idején is nagyobb veszélyben voltak, mert bármilyen kis fegyveres csapatnak ki voltak szolgáltatva, lett légyen az portyázó, végvári hajdúké az egyik oldalról, tatár vagy szerb martalócoké a másik oldalról. Kár, hogy minderről szinte semmit sem írnak a történelem tankönyveiben.

Az alföldi puszta tehát tájképben rögzítette a középkori magyar társadalom válságát, melyet csak betetőzött 1514 és 1526: Werbőczynek a jobbágyokat a nemzetből kizáró törvénykönyve, Dózsa György szétrombolt keresztes hadjárata és Mohács.

Van ennek a szomorú magyar válságnak egy másik, beszédes táji arcképe: ez az erdélyi Mezőség. Az Erdélyi-medence – melyet a XVI. és XVII. századi leírások Erdély aranykertjének neveznek – mai kopár, fátlan, meredek löszdombjai sem voltak ilyenek. Pusztulásához hozzájárultak a krími tatárok egészen a XVIII. század elejéig megismételt, kegyetlen betörései, de ezek egyedül nem alakíthatták volna át ennyire a táj képét. A kopár, juhokkal legeltetett dombok máig ilyenféle neveket viselnek: Királyerdő, Kőrőserdő, Haraszt, Sombokor, Ágaserdő, Gyertyános stb. A mezőségi tóvilág teljes feltérképezésére már a XX. század elején Sztripszky Hiador vállalkozott, s adatait kiegészítve mintegy 70 halastóról tudunk. Ezek a mesterséges tavak nemcsak a vízellátást biztosították a vízszegény környezetben, hanem gazdag halállományukkal a népesség ellátását szolgálták, gátjaik zsilipjeinél malmokat működtettek. Fenntartásuk azonban állandó és folyamatos karbantartást, gondviselést igényelt. (Tonk 2000: 152.) A táj pusztulásának története hiányos. Például máig nem figyeltek fel a Berlász Jenő által a bécsi Staatsarchivben 1939-ben felfedezett és kivonatosan ismertetett, 1768-ból származó német nyelvű feliratra, melyben a magát meg nem nevező szerző figyelmezteti a bécsi Udvart, hogy Erdély nagy veszélyben van, mert magyar és német földesurai elkergetik magyar és

székely jobbágyaikat, s helyükre románokat telepítenek. Vannak falvak, amelyekben 40-50 évvel ezelőtt magyarok laktak, de lassanként az oláhok lettek úrrá. Ha a pusztulás továbbra is úgy halad, mint eddig, fél évszázadon belül nem lesz magyar Erdélyben, jósolja az emlékirat. (Berlász 1939) Kényes kérdés. Pontosan az történt, ami Angliában: a kertszerűen, sokoldalúan használt, halastavakkal, ligetekkel, gyümölcsfákkal gazdag tájból keveset profitált a földesúr, többet remélhetett, ha gyapjúval adózó románokat hív be a magyarok helyett. A földesurak másik indítéka az volt, hogy a magyar jobbágyok ismerik jogaikat és felsőbb fórumokon tiltakoznak minden törvénytelen zsarolás ellen, amit a románok nem tudnak megtenni. Megjegyzem – s erről Wass Albertis írt (Tonk 2000: 142-155) –, Erdély a XVIII. században külön tartományként nem tartozott a magyar királysághoz, így ott nem voltak érvényesek a magyar törvények sem. Így lehetett elűzni a jobbágyokat telkükről.

Volt-e a régiségben Magyarországnak valami más, Európa számára különös és csodált, többször is emlegetett jellegzetessége, ma így mondanánk; turisztikai hungarikuma, a puszta előtt? Volt, de ez nem sűrűsödött egy tájképben, mint a puszta Hortobágyon. Magyarországot halban gazdag vizeiért csodálták, és valószínű, ezért fel is keresték. 1308-ban egy francia szerzetes, aki a francia trónörökös Szentföldre tervezett keresztes hadjáratának útját járta be, azt írta Magyarországról, hogy itt található a legjobb és legtöbb hal a világon. Ennyi hal csak Norvégiában van, de ott kenyér helyett is halat esznek, de itt Magyarországon bőségesen van kenyérnek való és bor is. Mátyás király idejéből egy olasz humanista jelenti, hogy itt a Tisza folyóban két rész víz és egy rész hal van. A XVI. század első felében Ferdinánd magyarországi seregében harcolt egy Wernherus nevű német tiszt, aki miután visszatért hazájába, könyvet írt: De admirandis Hungariae aquis, Magyarország csodálatos vizeiről címmel. Az ország halbősége volt számára a legnagyobb élmény hazánkban. Más, francia és német átutazók is ezt a halbőséget csodálják, és II. Lajos király özvegyét Németalföldre is elkísérő Oláh Miklós ugyancsak a halbőséget méltatja. Országleírásában Bél Mátyás is kiemeli a halbőséget, és méltatja a hatalmas, több mázsás dunai vizákat, melyek lesózott húsát a bécsi Udvar századokon át, becsült ajándékként olyan uralkodóknak is elküldte, akik tengerrel is rendelkeztek. Bél Mátyás azt is megjegyezte, hogy a külföldön nagy munkával készített halastavakat itt a természet ingyen ajándékozza a magyaroknak. (Andrásfalvy 2007: 169; 2010) Úgy gondolom, ez is az árterek áradáskor feltöltött halastavaira vonatkoztatható. De ez a halbőség nem csak az ártéri gazdálkodás fontos része volt. Az utóbbi években számos bizonyítékunk van arra, hogy dombvidékeken is igen sok, völgyelzárással létesített halastavunk volt, például a Tolna megyei Völgységben, ahol a falvak közt évszázadokon át legelőként

használt völgytalpak felszántásakor tucatjával fordított ki az eke cserépből készített, figurás hálónehezékeket. A török hódoltság idején elpusztult magyar falvakba a XVIII. század első harmadában telepített németek már nem találtak itt halastavakat, és az első katonai felmérés térképein a század végén sem jeleznek tavakat. Ezek tehát a hódoltság idején, annak második felében, a magyar népességgel együtt pusztultak el. Az elpusztult egykori halastavak helyét a talajrétegek vizsgálata is kimutatta. (Tóth 2007) Baranyai falvak határpereiben is felbukkannak halastavakra utaló helynevek. Az egyikkel kapcsolatosan vallomásában az egyik tanú megemlíti, hogy a halastó gátját a török földesúr rontotta el, hogy helyén lovainak legelőt biztosíthasson. A halbőség mellett ugyanakkor sok dicsérettel emlegetik a magyar gyümölcsök kiválóságát. A gesztenye, dió, berkenye, meggy és a különféle alma, körte és szilvafajták sokaságát emlegetik, különösen a folyók árterében és a szigeteken. Többször említik a nagy gyümölcsű, fákra felfutó erdei szőlőt, melynek bora – Oláh Miklós szerint – nem rosszabb ízű a belgák boránál. (Rapaics 1940) Az ártéri gyümölcserdők maradékát személyesen is megismerhettem, amikor végigjártam a Dunaföldvártól délre található szigeteket. (Andrásfalvy 1963) Úgy vélem, elegendő bizonyítékunk van arra, hogy a középkori Magyarországot halakban gazdag vizeivel és gyümölcseinek kiválóságával jellemezték Európa-szerte, s mindezek pusztulásával lett a puszta hazánk jelképe. Vizeink halgazdagsága a természettel való együttműködésnek volt köszönhető, az nem lehetett egyszerűen a természet ingyen ajándéka. Hasonló „ártéri gazdálkodás” működhetett a középkori khmer királyságban, a mai Kambodzsa területén, ahol egy rövid jellemzés szerint a Mekong egyik mellékfolyója az év egyik felében keletről nyugatra folyt, feltöltve egy hatalmas medencét, melyben csodálatos mennyiségben fogták a halakat, majd a másik évszakban a víz ellenkező irányban folyt, és a kiszáradt ártérben bőséges volt az aratás. Ma már kérdéses, hogy ezt a gazdálkodást lehetővé tévő csatornarendszer a khmer királyság bukásával ment tönkre, vagy fordítva, a királyság azért bukott meg, mert ez a vízgazdálkodás omlott valami miatt össze. (Idegenforgalmi tájékoztató az Air France repülőgépein, 2010) A természettel való együttműködés nem kis munkával, állandó gondoskodással járt, és társadalmi feltétele is volt: összehasonlítva az Európa „fejlettebb” nyugati, és „elmaradottabb” keleti felében élő jobbágysággal, a magyar köznép szabadabb, önállóbb volta. Az ember által is elősegített lét-sokféleség feltétele egy egészségesebb társadalmi rend volt a XV. századig. Bár ennek bomlása – elsősorban a központi nyelvterületen – az időnként felerősödő feudális anarchiával járó létbizonytalansággal már XIII. század végén megindult, de ez még nem alakította át az egész nemzet társdalmát. Legemlékezetesebb példája, tette ennek a még egészségesnek mondható társadalomnak az 1456-os nándorfehérvári diadal volt, amikor a nemzet egésze, nemes és jobbágy fényes diadalt aratott az akkori világ legnagyobb hadserege felett. Ezután egyre gyorsabban bomlott szét ez a nemzetegységesítő szellemiség. A Dózsa György vezette keresztes sereg egy nándorfehérvárihoz hasonló győzelem reális lehetőségével rendelkezett 1514-ben, de a főnemesség önző, kapzsi, felelőtlen képviselői – rettegve a korábbi években a jobbágyok ellen hozott rendelkezések és törvények következményeitől – megakadályozták e lelkes parasztsereg hadjáratát. Először megtiltották jobbágyaik csatlakozását a főseregheż, majd azokat alázták meg, családjaikon állva bosszút, akik mégis csatlakozni kívántak. Végül Sziljanovics szerb despotát, aki már Dózsa seregével együtt dél felé vonult, megnyerték maguknak, és rábírták arra, hogy a keresztes sereg ellátását vállaló, nagyrészt asszonyok alkotta kísérő tábort Hájszentlőrincen megtámadja és lemészárolja. Az így megzavart, ellátatlan és szervezetlen parasztsereget végül leverte Szapolyainak a törökökkel folyó csatározásokból visszarendelt, jól felszerelt lovas csapata. Dózsát és vele mintegy hetvenezer fegyvert fogott

férfit, számos, a kereszteseket toborzó, lelkes papot, ferences és pálos szerzetest kivégezték. Werbőczy ekkorra elkészült Hármaskönyve pedig kimondta a jobbágyság kitagadását a nemzetből. Európa egyik legszabadabb jobbágyából lett a legkitagadottabb. Mohács ennek egyenes következménye. A mohácsi csatatéren mintegy húszezer hős esett el. S ha ott lett volna a kiirtott hetvenezer...? Ezután is minden vereségünk végső oka ez a meghasonlás. Ezért bukott el a Rákóczi Ferenc és a Kossuth Lajos vezette szabadságharcunk, ezért jutottunk el Trianonig is. Heterogén nemzet – mondta Széchenyi István; Janus-arcúnak nevezte Kodály Zoltán, s mindketten életfeladatuknak tartották, hogy ezen változtassanak. Egyesíteni akarták a parasztság által megőrzött kultúrát az európai műveltségét hangoztató és ezzel minduntalan magát a jobbágyoktól elhatárolódó nemesek és polgárok kultúrájával, ezzel egyesítve a nemzetet is, hogy történelmét újra saját kezébe vehesse. Végül is „a puszta” ennek a meghasonlásnak a jelképe, mert az alföldi, nagyállat-árutermelő gazdálkodásnak lett következménye a pusztásodás. A marhakivitelnek a XVIII. század elején vége lett, és helyébe lépett a búzaexport nagy lehetősége. A XVIII. században elindult vízrendezések ugyanúgy nem törődtek annak társadalmi következményeivel, mint annakidején a nagy legelők kialakításánál. A földesuraknak most majorsági, allodiális földre lett szüksége, hogy annak teljes termésével számolhassanak, mert kevesellték a jobbágyoktól behajtott, dézsmával szerzett gabona mennyiségét. A magyar törvények azonban nem engedték meg azt, hogy a jobbágyot alapos indok nélkül elkergethessék a telkéről. A földesurak azért a jobbágyok egyelőre földművelésre alkalmatlan, de közösen, sokoldalúan használt területeire, az erdőkre és az árterületekre vetették szemüket. Először az ármentes szintek erdeire tették rá kezüket, hogy erdőirtással bővítsék majorsági földjeiket. A fának is megnőtt az értéke, ahol csak lehetett, faárutermelő erdőgazdálkodásra hivatkozva jobbágyaikat kizárták az erdők használatából. A jobbágyok az erdőkben legeltettek, és azokban voltak gyümölcsfáik is, ma már alig elképzelhető mennyiségben. A jobbágyok országszerte elkeseredetten tiltakoztak és fellázadtak uraik ellen, hiszen az erdők képezték állattartásuk és gyümölcstermesztésük alapjait. Nemcsak itt, a Kárpát-medencében, hanem egész Európában, időtlen idők óta. Már Columella és Vergilius is aszerint értékelték a különféle fák lombját, hogy azok melyik állatnak a legmegfelelőbbek. A lombszéna általános volt, nemcsak mint napjainkban az Alpokban és Skandináviában. (Trier 1963) E sokoldalúan használt erdőknek egészen más volt a képe, mint a maiaknak, melyekben lehetőség szerint egyféle, egy időben ültetett fák nőnek sűrűn, egymással a fény felé versenyezve, hosszú, egyenes törzset nevelve. A régi erdő, legelőerdő vagy fás legelő (gyóta az Ormányságban) ritkásan álló, nagyrészt terebélyes, öreg, sok gyümölcsöt vagy makkot termő fákból állt, melyek közt gazdagon nőtt a fű, mert a fák a nap egy részében gyengén beárnyékolták azt, és lombkoronájuk megakadályozta, vagy legalábbis mérsékelte a harmatot felszárító légmozgást is. Tehát dúsabb fű nőtt a fák közt, mint a fátlan legelőkön. Ezt a legelőerdőt a faluközösség rendszeresen tisztította az értéktelen, tüskés gazok és bokrok irtásával, és gondoskodott a kidűlő, elöregedett fák pótlásáról is. Ott ahol pótolni akarták a fát, egy-két négyzetölön nem vágták ki a galagonyát vagy tüskés rózsát, mely távol tartotta az előbb-utóbb tüskék közt megjelenő facsemetétől a legelő jószágot. Mikor a galagonya, kökény vagy vadrózsa védelmében felnőtt egy új tölgy vagy vadalma, egy tavaszon kivágták alóla a tüskés bokrokat. A legelőerdők mellett nem egyszer olyan fák is nőttek, melyek 2-3 éves ágait a nyár végén rendszeresen levágták lombszénának. A középkori ábrázolásokon látható, hogy a tüzelőfa ilyen lerágott ágfából lett: ezt könnyű volt baltával feldarabolni. A legelőerdő olyan madaraknak adott életteret, melyek sem a fátlan legelőkön, sem a sűrű erdőkben nem találtak helyet: búbos banka, szalakóta, kakukk stb. Ezek az erdők már a XVIII. században igen

megfogytak Közép-Európában. A híres botanikus, Linné Gotland szigetén járva őszinte csodálattal írt ezeknek a – németül Laubangernek, svédül ängenek nevezett – ligeteknek a szépségéről, melyeket ma leginkább az angolparkok idéznek fel (Trier 1963). Hazai, ugyancsak megfogyott legelőerdeinkkel az utóbbi években több tanulmány is foglalkozott (Varga 2010). A török előtti ország tájképéhez föltétlen hozzá tartozott ez a gyümölcsfás legelőerdő. Például a Tolna megyei Völgységben a völgyekben halastavak voltak, a tavak és a tavakba vizet szállító patakok partján, a völgyoldalban voltak a legelőerdők, a dombok, nem egy esetben mesterségesen is ellaposított tetején voltak a szántók, melyek a kiterjedt vízfelületek hatására változatlan csapadékmennyiség mellett több légnedvességet és harmatot élvezhettek, mint ma. Ez a tájkép egy viszonylag kiegyensúlyozott, családi gazdaságon és falusi földközösségen alapuló társadalom tükörképe, melyben az emberek sokoldalúan kihasználták a természeti gazdagságot, a biodiverzitást. Mint arra már utaltam, az erdők kisajátítása a földesurak által országszerte tiltakozást és ellenállást váltott ki. 1747-ben a nagyhatalmú Festetics család csurgói uradalmában a lázadókat elfogták, és Csurgó főterén lefejezték. Mária Terézia 1767-es úrbéri törvényei lényegében törvényesítették a jobbágyok közös használatban maradt erdeinek és ártereinek földesúri kisajátítását. Az úrbéri törvény ugyanis meghatározta az egy jobbágytelek után járó, közös használatban maradó erdő és legelő nagyságát. Ez megyénként, tájanként el is térhetett. Például: egy faluban volt összesen 10 jobbágytelekre elegendő föld; ha a telek után járó erdő és ártér nagyságát telkenként 2 hold erdőben és 2 hold ártéri legelőben határozták meg, a falu kapott 20 hold erdőt és 20 hold ártéri legelőt, az azon felül maradt erdő és ártér a földesúr kizárólagos használatába került. 1750 táján a földesurak saját kezelésbe vett majorsági földjei az összes szántók alig 5%-át tette ki, az 1767-es törvény, vagyis az úrbéri „elkülönözés” végrehajtása után az 1790-es évekre lett olyan vármegye, ahol a majorsági földek aránya elérte az összes szántó 25-30%-át, az erdők 90%-a, az ártéri kaszálók-legelők 50%-a pedig kizárólagos földesúri tulajdonba és használatba került. (ifj. Barta 1996) Ekkor született meg, Európa egyik legszélsőségesebb birtokszerkezete, a nagybirtok túlsúlyával, melyet csak az 1945-ös földreform oldott fel. Ez különösen azokat a falvakat sújtotta, amelyek lakossága elsősorban nem a szántók műveléséből élt, hanem a határ sokoldalú, közös használatából: halászott, állatokat tartott, az ártéri magaslatokon, a teleltető szállások helyén kertészkedett, méhészkedett, sok gyümölcsöt termelt, gyékényt, nádat aratott és adott el, vadászott, vadmadártojást gyűjtött stb. A törvény szellemében végrehajtott elkülönözés nemcsak ezt a társadalmat ítélte halálra, hanem a határ képét is megváltoztatta. Így függ össze a folyószabályozás és ármentesítés az elkülönözéssel. A kisajátított ártéren, ha azt a gátak megvédik a rendszeres, tavaszi kiöntéstől, gabonatermesztésbe lehet kezdeni. Így váltak érdekeltté a földesurak a vízrendezésekben, így juthattak majorsági földhöz, mely teljes egészében nekik termett. Nem véletlen, hogy az ország egyik legnagyobb földbirtokosa, a herceg Esterházy család birtoka, Sopron, Moson és Győr megyében, a Hanyságban, egy tagban csaknem egyszázezer holdat tett ki, a vízrendezések után ott, ahol azelőtt 20-25 falunak volt téli legelője. Erről írhatta egy jó szemű bajor mezőgazda 1867-ben megjelent munkájában: „Magyarország az átmenet nélküli ellentétek országa. Vagy széttagolt parasztbirtok, vagy a hercegségi birtokok színhelye. A középbirtok gyenge, vagy hiányzik... Az érdekek közelítése ezáltal nagyon megnehezül. Hiányzik a középvezető. Az alsóbb néprétegek tettereje és szorgalma nem érvényesül. A műveltség és tehetség hatalma nem tör át ezen a távolságon. Mindegyik egyedül magára van utalva. Hiányzik egymás kölcsönös támogatása.” (Ditz 1993: 65) Ugyanő röviden így ítélte meg a sokszor második honfoglalásnak is nevezett

www.karpatmedence.net